

Εἰς τὴν τοιαύτην φυσικὴν θεωρίαν συνάπτεται ὡς ἀπλοῦν ἐπίμετρον ἢ μεταφυσικὴ, ἀφοῦ ἀνομολογεῖται ὅτι τὴν ὕλην καὶ τὰς ἀρχεγόνους δυνάμεις ἐδημιούργησεν ὁ θεὸς μὴ ἐπεμβαίνων ὁμως τὸ παράπαν εἰς τὴν ζωὴν καὶ τὴν λειτουργίαν τῆς φύσεως. Αἱ θεολογικαὶ καὶ μεταφυσικαὶ γνῶμαι τοῦ φιλοσόφου οὐδεμίαν ἔχουσι ῥοπὴν εἰς τὰς περὶ φύσεως ἐρεῦνας αὐτοῦ.

3. Ψυχολογία καὶ γνωσιολογία. Ὡς βᾶσις τῆς φύσεως τίθεται κατὰ τὰ εἰρημένα ἢ ὕλη καὶ αἱ ἀρχέγονοι δυνάμεις, εἰς ἃς προστίθεται ἡ ψυχὴ. Πᾶν ἔνυλον ὄν, πᾶν σῶμα, ἐμπεριέχει ψυχὴν, δι' ἧς αἰσθάνεται καὶ συναισθάνεται, προσεγγίζει ἢ ἀπομακρύνεται ἀπὸ ἄλλων. Ἰδίᾳ δ' ἐν τοῖς ζῴοις καὶ τῷ ἀνθρώπῳ ἐνοικεῖ λεπτότατον καὶ ἀόρατον πνεῦμα (spiritus), ὡς ἀποδεικνύουσι τὰ ἐν τῷ ἐγκεφάλῳ, ταῖς ἀρτηρίαις καὶ τοῖς νεύροις ἀπαντῶντα κοιλώματα. Οὔτε δηλαδὴ ὁ ἐγκέφαλος καὶ τὰ νεῦρα, οὔτε αἱ ἀρτηρίαι καὶ τὰ ἄλλα ἀγγεῖα τοῦ σώματος θὰ εἶχον κοιλώματα, ἂν μὴ ἐμπεριεῖχόν τινα οὐσίαν· διότι οὐδὲν ποιεῖ μάτην ἢ φύσις καὶ φεύγει μάλιστα πανταχοῦ τὸ κενόν. Εἶναι δὲ ἡ ἐν τοῖς κοιλώμασιν οὐσία λεπτοτάτη, πνευματικὴ οὐσία, διότι εἶναι ἀόρατος. Τὸ πνεῦμα τοῦτο, τὸ λεπτότατον καὶ ἀόρατον, εἶναι ἡ λεγομένη ψυχὴ τοῦ ζῴου, ἣτις προέρχεται ἐκ τοῦ σπέρματος καὶ κατ' ἀκολουθίαν γίνεται καὶ ἀπόλλυται μετ' αὐτοῦ τοῦ ζῴου¹. Εἶναι δὲ ἡ ψυχὴ οὐχί τι εἶδος τοῦ σώματος κατὰ τὴν ἀριστοτελικὴν ἐκδοχὴν, διότι τὸ σῶμα, καθὰ συνιστάμενον ἐκ διαφόρων μερῶν, θὰ εἶχεν οὐχὶ ἐν ἀλλὰ πολλὰ καὶ διάφορα εἶδη (μορφὰς) ἀντίστοιχα πρὸς τὰ μέρη τοῦ σώματος, ὡσεὶ τὰ πολλὰ εἶδη ἦσαν μέρη τῆς μιᾶς ψυχῆς, ὅπερ ἄτοπον ὡς ἀντικείμενον εἰς τὴν ἐνότητα αὐτῆς. Δὲν εἶναι λοιπὸν ἡ τῶν ζῴων ψυχὴ εἶδος (μορφὴ) τοῦ σώματος ἀλλὰ καθ' ἑαυτὸ ὑφεστῶς ὄν, δευτέρα οὐσία, ἣτις πρὸς τὴν οὐσίαν τοῦ σώματος συνάπτεται ὡς ζωτικὴ ἀρχή. Δὲν εἶναι οὔτε τι ὅλως ἀσώματον (διότι εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς ζωῆς καὶ τῆς κινήσεως τοῦ σώματος) οὔτε πάλιν ἄδρὸν σῶμα ἀλλὰ λεπτὸν καὶ φωτεινόν, εὐκίνητον καὶ

¹. Αὐτ. 5,1.3. 5. 12. 14.

ζωτικόν, πάντως δ' ἕμως πωματοειδὲς πνεῦμα ¹, ὅπερ ἐδρεύει ἐν τῷ ἐγκεφάλῳ καὶ ἐκ τούτου ὡς κέντρου ἐκτείνεται διὰ τῶν νεύρων εἰς ὅλον τὸ σῶμα ². Εἰς τὸ τοιοῦτο πνεῦμα πρέπει νὰ ἀποδώσωμεν πάσας τὰς ἐνεργείας, ὅσας συνήθως καλοῦμεν ἐνεργείας ψυχικὰς ³.

Ἡ ψυχὴ, οὐχὶ τὸ πνεῦμα, αἰσθάνεται καὶ ἐπιθυμεῖ, συναίσθάνεται καὶ ποιεῖ πάσας τὰς κινήσεις τοῦ σώματος. Πρὸς γένεσιν αἰσθήσεως ἀπαιτεῖται πρὸ πάντων ἢ διὰ τῶν αἰσθητηρίων παρεχομένη θύραθεν ἐπενέργεια, δι' ἧς ἡ ψυχὴ κινεῖται καὶ κινουμένη διαστέλλεται ἢ συστέλλεται. Αὕτη δὴ ἡ κίνησις ποιεῖ τὴν αἴσθησιν· καὶ ἂν μὲν ἡ ψυχὴ διαστέλληται, ἡ αἴσθησις εἶναι εὐάρεστος, ἂν δὲ τοῦναντίον συστέλληται, δυσάρεστος ⁴. Ἄλλ' αἴσθησις δὲν εἶναι οὔτε ἡ ἐπενέργεια οὔτε ἡ ἀλλοίωσις καὶ μεταβολὴ τῆς ψυχῆς· διότι ἡ μὲν ἐπενέργεια ἐκείνη προέρχεται ἐκ τοῦ ἀντικειμένου, οὐχὶ τῆς ψυχῆς, ἡ δὲ κίνησις πάλιν τῆς ψυχῆς ἐνδέχεται νὰ συντελῆται χωρὶς νὰ γεννᾶται αἴσθησις. Αἴσθησις (sensus) εἶναι ἡ παρατήρησις, ἡ ἀντίληψις (perceptio) τῶν ἐξωτερικῶν ἐπιδράσεων καὶ τῶν ἐσωτερικῶν μεταβολῶν, μάλιστα δὲ τῶν τελευταίων, διότι μόνον διὰ τῶν ἐσωτερικῶν (τῆς ψυχῆς) μεταβολῶν γίνονται ἀντιληπταὶ αἱ ἐξωτερικαὶ ἐπιδράσεις ⁵. Δύναται δὲ ἡ ψυχὴ τὰς ἐν ἑαυτῇ γενομένας ποτὲ κινήσεις νὰ διατηρῇ καὶ εἴτε κατὰ προαίρεσιν εἴτε ἔνεκα ἐξωτερικοῦ ἐρεθισμοῦ πάλιν

¹. Ὑποδηλοῦται συγγένεια τῆς ψυχῆς πρὸς τὸν οὐρανόν, οὗ τῆς κινητικῆς δυνάμεως μετέχει ἐκείνη. (Αὐτ. 5, 17).

². Τὰ νεῦρα ἐκπηγάζουσιν ἐκ τοῦ ἐγκεφάλου καὶ οὐχὶ, ὡς ἐπίστευεν ὁ Ἀριστοτέλης, ἐκ τῆς καρδίας· ὁμοιοῦται δὲ κατὰ τὴν ὕλην πρὸς τὸν ἐγκέφαλον καὶ οὐχὶ τὴν καρδίαν.

³. Αὐτ. 5,6.7.12.17. Ἐὰν ἡ ψυχὴ ἦτο ὅλως ἀσώματος καὶ ἀκίνητος, πῶς θὰ ἐκίνηει τὸ σῶμα; Αὐτ. 4,18.17. «Neque enim (anima) incorporea si sit immotaque, modus, quo corpus moveat, reperiri potest ullus».

⁴. Αὐτ. 5,8 καὶ 9.

⁵. Πρῶτον γίνονται ἀντιληπταὶ αἱ ἴδιαι τῆς ψυχῆς κινήσεις, ἔπειτα δὲ διὰ τούτων αἱ ἐξωτερικαὶ ἐπιδράσεις, τέλος δὲ διὰ τῶν τοιούτων ἐπιδράσεων τὰ (ἐπιδρῶντα) ἀντικείμενα. (Αὐτ. 7,2).

νά ἐπαναλαμβάνη (μνήμη, ἀνάμνησις). "Όταν ὁ νοῦς ἀντιλαμβάνεται διὰ τῶν αἰσθημάτων τὰ πράγματα καὶ διατηρῆ καὶ ἀναπλάττη τὰς ἀντιλήψεις ἐκείνας, ἀντιλαμβάνεται ἅμα τὰς ὁμοιότητας ἢ ἀνομοιότητας τῶν πραγμάτων. "Ό,τι δηλαδή ἐπενεργεῖ καθ' ὅμοιον τρόπον καὶ παράγει τὸ αὐτὸ πάθος, ἀντιλαμβάνεται ὁ νοῦς ὡς ἓν καὶ τὸ αὐτό· τοῦναντίον δὲ ὅ,τι ἐπενεργεῖ κατὰ διάφορον τρόπον καὶ παράγει διάφορον πάθος, ἀντιλαμβάνεται ὡς διάφορον. Ἀντιλαμβάνεται ἄρα ὡς τὸ αὐτὸ καὶ θεωρεῖ ὡς ἓν καὶ τὸ αὐτὸ ὅ,τι ὑπάρχει μὲν ἐν διαφόροις πράγμασιν ἄλλ' ἐπενεργεῖ κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον. Ἐν ἄλλοις λόγοις ὁ νοῦς συλλέγει τὸ ὅμοιον τὸ ὑπάρχον ἐν ἄλλοις διαφόροις πράγμασι (λίθοις, φυτοῖς, ζώοις, ἀνθρώποις) καὶ συνάπτει αὐτὸ χωριστὸν ἀπὸ τῶν ἐν ἐκείνοις διαφορῶν· θεωρεῖ τοῦτο (τὸ ὅμοιον) ὡς ἓν, χαρακτηρίζει ὡς κοινήν φύσιν τῶν οἰκείων ἐπὶ μέρους πραγμάτων καὶ δίδει αὐτοῖς κοινὸν ὄνομα. Οὕτω πως σχηματίζονται αἱ γενικαὶ ἔννοιαι ¹. Ἐὰν ὁ νοῦς ἀντελήφθῃ πράγμα τι ἐν τῇ ὁλότητι αὐτοῦ, δύναται ὕστερον κατὰ τὴν παρατήρησιν ὀλίγων ιδιοτήτων ἐκείνου νὰ συμπληρώσῃ τὰς ἐλλειπούσας καὶ νὰ ἐποπτεύσῃ τὸ πρᾶγμα ὡς ὅλον, καίπερ προσπίπτον νῦν μόνον ἐν μέρει ². Ἐὰν δέ τι προσπίπτῃ ὡς ἄγνωστον κατὰ τινὰς ιδιότητος, ὁ νοῦς ἀποβλέπει εἰς ἄλλο ὅμοιον καὶ κατὰ πάντα γνωστόν, κατὰ τοῦτο δὲ συμπληροῖ τὰς ιδιότητος τοῦ προκειμένου πράγματος. Ἡ ἐνέργεια αὕτη τοῦ νοῦ ὀνομάζεται νόησις (intelligere), τουτέστι γνῶσις διὰ (ἀναλογικοῦ) συλλογισμοῦ. Εἶναι εὐνόητον ὅτι ἡ διὰ συλλογισμῶν γνῶσις εἶναι πολλῶ ἀτελεστέρα τῆς ἀμέσου αἰσθήσεως καὶ παρατηρήσεως· στηρίζεται μόνον ἐπὶ τῆς ἀναμνήσεως τοῦ ὁμοίου καὶ καταλήγει κατ' οὐσίαν εἰς συμπλήρωσιν ἀτελεστέρων αἰσθημάτων δι' ἄλλων τελείων. Ἐπρεπεν ἄρα ἡ τοιαύτη (ἔμμεσος) γνῶσις νὰ ὀνομάζῃται ὀρθότερον

¹. Αὐτ. 8,1 καὶ 2.8,12.

². Ἀντιληφθέντες ποτέ, φέρ' εἰπεῖν, τὸ πῦρ καὶ πάσας αὐτοῦ τὰς ιδιότη-
τας δυνάμεθα νῦν, ἐὰν παρατηρήσωμεν μόνον τὴν λάμψιν αὐτοῦ, νὰ παραστή-
σωμεν ἐκεῖνο μετὰ πασῶν τῶν ιδιοτήτων, εἰ καὶ ἀντιλαμβανόμεθα ἤδη
μόνον μίαν (τὴν λάμψιν).

οὐχὶ νόησις (intelligere) ἀλλὰ δοξασία (existimatio) ἢ ἀνάμνησις (commemoratio) ¹. Ἐφαρμόζεται ἐνταῦθα γνωστικὸν μέσον, καθ' ὃ, ὅταν δὲν ὑπάρχη ἄμεσος πλήρης παρατήρησις, συμπληροῦται ἐπὶ τῇ βάσει προτέρας ὁμοίας καὶ πλήρους ².

Ἡ ἐν τοῖς πρόσθεν μνημονευθεῖσα ψυχὴ εἶναι ζωώδης, ἥτις ὡς τοιαύτη ἀνήκει οὐχὶ μόνον εἰς τὸν ἄνθρωπον ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ ζῷον. Πᾶσαι δ' αἱ ῥηθεῖσαι λειτουργίαι τῆς ψυχῆς ἀνήκουσι καὶ εἰς τὰ ζῷα ³. Εἰς τὸν ἄνθρωπον ὁμοίως ὑπάρχει πλήν ἐκείνης καὶ ἀνωτέρα ψυχὴ, ἥτις εἶναι ἀσώματος καὶ θεία, οὐχὶ ἐκ τοῦ σπέρματος ἐξελθοῦσα ἀλλ' ἄμέσως ὑπὸ τοῦ Θεοῦ δημιουργηθεῖσα ⁴. Εἰς τὴν παραδοχὴν τοιαύτης ψυχῆς ἀναγκάζουσιν ἐνέργειαι καὶ φαινόμενα μὴ δυνάμενα νὰ ἐρμηνευθῶσιν ἐκ τῆς ζωώδους ψυχῆς. Ὁ ἄνθρωπος δηλαδὴ δὲν ἀρκεῖται, ὡς τὰ λοιπὰ ζῷα, εἰς τὴν κατ' αἰσθησιν γνῶσιν, εἰς τὴν γνῶσιν καὶ ἀπόλαυσιν τῶν προσκαίρων καὶ ἐπιγείων, ἀλλὰ τείνει εἰς τὰ ὑπὲρ αἰσθησιν, εἰς τὰ οὐράνια καὶ θεῖα ὡς ἀποτελοῦντα τὸ ἴδιον αὐτοῦ καὶ ὕψιστον ἀγαθόν. Ταῦτα πάντα μαρτυροῦσι τὴν ὑπαρξίν πλήν τῆς ζωώδους καὶ ἀνωτέρας ψυχῆς, ἥτις μετέχει τῆς ἀθανασίας. Ἡ ἀθάνατος ψυχὴ ἐμποιεῖται ὑπὸ τοῦ Θεοῦ εἰς τὸ ἀνθρώπινον σῶμα, εὐθύς ὡς τοῦτο σχηματισθῆ καὶ προσλάβῃ τὰς αἰσθητικὰς δυνάμεις. Εἶναι δ' ἐκείνη ὡς πρὸς τὸ σῶμα καὶ τὴν ζωώδη (φυσικὴν) ψυχὴν ὑπέρτερον εἶδος ⁵,

¹. Οἱ συλλογισμοὶ εἶναι πάντοτε συλλογισμοὶ κατ' ἀναλογίαν καὶ γίνονται ἐπὶ τῇ βάσει ἀναμνήσεων. Ἡ δι' ἐκείνων συντελουμένη γνῶσις εἶναι πρόληψις (anticipere) ἢ δόξα (existimare) ἢ κάλλιον εἰπεῖν ἀνάμνησις (commemorari).

². Αὐτ. 8,3.14.15. Καὶ τὰ λογικὰ καὶ τὰ μαθηματικὰ ἀξιώματα στηρίζονται ἐπὶ τῆς αἰσθήσεως. Ἡ κατ' αἰσθησιν παρατήρησις παρέχει ἄμεσον παράδειγμα τοῦ ὅτι τὸ ὅλον εἶναι μεῖζον τοῦ μέρους καὶ ὅτι δὲν δύναται τὸ αὐτὸ νὰ καταφάσκηται ἅμα καὶ νὰ ἀποφάσκηται.

³. Καὶ τὰ ζῷα ἔχουσι τὴν δυνάμιν τοῦ συλλογίζεσθαι. (Αὐτ. 8,14).

⁴. Αὐτ. 2,8,15.

⁵. Τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος εἶδος εἶναι ὑπέρτερον καὶ εὐγενέστερον τῶν φυσικῶν εἰδῶν· διότι ταῦτα ἀδυνατοῦσι νὰ ὑπάρχωσι καθ' ἑαυτὰ καὶ ἔχουσι χρεῖαν ὕλης, ἀλλ' ἡ ἀθάνατος ὁμοίως ψυχὴ οὔτε ἤρτηται ἐκ τῆς ὕλης οὔτε συναπόλλυται μετὰ τοῦ σώματος. (Αὐτ. 5,3).

«εἶδος ἄνωθεν προστεθὲν» (forma superaddita) ¹, καθ' ὅσον μορφοῖ τὸν ζώωδη νοῦν καὶ δι' αὐτοῦ τὸ σῶμα τοῦ ἀνθρώπου ². Οὐσιώδεις δυνάμεις τῆς ἀθανάτου ψυχῆς εἶναι ἢ κυρίως νόησις καὶ ἢ βούλησις. Διὰ τῆς νοήσεως, τῆς ἐν ἀκριβεῖ τοῦ ὄρου ἐκδοχῆ νοήσεως, στρέφεται ἢ ψυχὴ ἢ πρὸς τὰ νοητὰ καὶ θεῖα ἢ πρὸς τὰ αἰσθητὰ καὶ ἐπίγεια· ἐν μὲν ἐκείνῃ τῇ ἀναφορᾷ γινώσκει ἀμέσως (ἄνευ συλλογισμῶν) καὶ δὴ καὶ ἐν ἑαυτῇ τὴν θεῖαν ἀλήθειαν, ἐν δὲ ταύτῃ ἐνεργεῖ διὰ τῆς ζώωδους ψυχῆς ³. Ἡ ἄνωτέρα ἐκείνη ψυχὴ δύναται καὶ ὀφείλει νὰ περιστέλλῃ τὰ πάθη, νὰ παρορμᾷ τὸν ζώωδη νοῦν εἰς ἀρεστάς τῷ θεῷ ἐνεργείας. Τοῦτο ἂν ποιῇ, ἔχει νὰ προσδοκᾷ παρὰ τοῦ θεοῦ ἀμοιβήν· εἰ δὲ μή, θὰ ὑποστῇ τιμωρίαν ὡς παραλιποῦσα τὸ θεόθεν αὐτῇ ἐπιβεβλημένον καθήκον ⁴.

4. Ἡθικὴ. Κατὰ τὸν Τελέσιον ἡ ὕλη καὶ αἱ δυνάμεις αἱ ἐν τῷ κόσμῳ εἶναι ἀναλλοίωτοι καὶ κατ' ἀλήθειαν οὐδὲν γίνεται· πάντα σχηματίζονται διὰ διαφόρου μείξεως τῶν δυνάμεων, ἔχουσῶν πρὸς ἀλλήλας σχέσιν μηχανικὴν. Ὅπως δὲ ἡ ὕλη καὶ πάντα τὰ ὄντα, οὕτω καὶ ὁ ἄνθρωπος τείνει ἐκ φύσεως εἰς αὐτοσυντηρησίαν ⁵. Ὅπως δηλαδή τὰ ἄλλα πάντα, οὕτω καὶ ἡ ζώωδης ψυχὴ

1. Ἐνθ. ἄνωτ. «Itaque quoniam efformato iam perfectoque corpore (haec anima) inditur, recte theologorum optipis corporis formam quidem, at praeexistentibus formis superadditam visam esse existimare licet... Nos animam a Deo creatam corpori quidem universo, at spiritui praecipue ut propriam formam inditam esse existimamus asseveramusque». 8, 15.

2. Αὐτ. 5,3.

3. Ἐνταῦθα ἐγκεῖται ἡ διαφορὰ τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τοῦ ζώου. Ἐν ἐκείνῳ δηλαδή δὲν συλλογίζεται ἡ ζώωδης ψυχὴ μόνη καὶ καθ' ἑαυτὴν ἀλλ' ἐν συναφείᾳ μετὰ τῆς ἀθανάτου ψυχῆς. Παραπλήσια ἰσχύουσιν καὶ ἐπὶ τῆς βουλήσεως καὶ ἐπιθυμίας. Ἡ ψυχὴ δηλαδή ἐφίεται τοῦ μὲν θεοῦ ἀμέσως δι' ἑαυτῆς τοῦ δ' αἰσθητοῦ ἐμέσως διὰ τῆς ζώωδους ψυχῆς. (Αὐτ. 8,15. 5,3).

4. Ἐνθ. ἄνωτ.

5. Ἡ τάσις αὕτη εἶναι σοφῶς ἐμπεποιημένη καὶ δὲν ἀντίκειται πρὸς τὰ θρησκευτικὰ καθήκοντα, διότι ταῦτα ἀσκοῦνται μόνον ὑπὸ τὴν προϋπόθεσιν τῆς αὐτοσυντηρησίας. (Αὐτ. 9, 2).

ἐπιδιώκει τὴν συντήρησιν καὶ τελείωσιν ἑαυτῆς καὶ τοῦτο δὴ θεωρεῖ ὡς εὐάρεστον καὶ καλόν, ὡς ὕψιστον ἀγαθόν¹. Πᾶν ὅ,τι ποθεῖ ἢ φεύγει ἢ ἐνεργεῖ, ποιεῖ μόνον διότι ἐλπίζει ὅτι κατὰ τοιοῦτον τρόπον ἀσφαλίζει τὴν αὐτοσυντηρησίαν². Αὕτη εἶναι τὸ μέτρον τῶν καταστάσεων, κινήσεων καὶ ἐνεργειῶν τῆς ψυχῆς. Ἡ ψυχὴ ὀφείλει κατὰ τοσοῦτο νὰ κινῆται καὶ ἐνεργῆ, καθ' ὅσον ἡ κίνησις καὶ ἐνεργεῖα συντελεῖ πῶς εἰς τὴν διατήρησιν αὐτῆς. Ἐκ τοῦ ἐναντίου δὲ πᾶσα κίνησις καὶ ἐνεργεῖα ποιοῦσα κακόν εἰς τὴν ψυχὴν, τουτέστι διακωλύουσα τὴν διατήρησιν καὶ ἀνάπτυξιν αὐτῆς, πρέπει νὰ παραλείπηται, ἔστω καὶ ἂν συνάπτηται πρὸς εὐάρεστον συναίσθημα. Κριτήριον ἄρα τῆς ἐνεργείας εἶναι οὐχὶ τὸ εὐάρεστον ἢ δυσάρεστον συναίσθημα ἀλλ' ἡ συντήρησις καὶ τελείωσις τῆς ψυχῆς. Κατὰ ταῦτα ἀρετὴ εἶναι ἡ διάθεσις ἢ κατάστασις ἐκείνη τῆς ψυχῆς, ἥτις ποιεῖ αὐτὴν ἀγαθὴν, τουτέστιν ἰκανὴν νὰ διατηρήσῃ καὶ προαγάγῃ ἑαυτήν. Καὶ εἶναι μὲν κατ' οὐσίαν ἡ ἀρετὴ μία ἀλλὰ διακρίνεται κατὰ τὰς διαφόρους ἀναφορὰς εἰς πολλὰς ἐπὶ μέρους ἀρετάς, ὧν κυριώταται εἶναι ἡ σοφία (*sapientia*), ἡ ἐπιτηδειότης (*sollertia*), ἡ ἀνδρεία (*fortitudo*), ἡ εὐπροσηγορία (*benignitas*)³. Ἐπειδὴ δ' ἕκαστος ἀδυνατεῖ νὰ ζήσῃ καθ' ἑαυτὸν καὶ χωρὶς ἀπὸ τῆς μετ' ἄλλων κοινωνίας, ὀφείλουσι πάντες νὰ συνάπτωνται στενῶς μετ' ἀλλήλων, ὡσεὶ συναπῆρτιζον ἓν μόνον ὄν, ὡσεὶ ἦσαν μέλη τοῦ αὐτοῦ ὀργανισμοῦ. Ἐντεῦθεν προκύπτουσιν αἱ κοινωνικαὶ ἀρεταί, ὧν περίληψις εἶναι ὁ ἀνθρωπισμὸς (*humanitas*) καὶ αἵτινες ἐπερείδονται ἐπὶ τῆς ἐμπιστοσύνης καὶ τῆς εὐνοίας. Ὑπερτάτη δὲ πασῶν τῶν ἀρετῶν εἶναι ἡ μεγαλοφροσύνη (*sublimitas*), ῥυθμίζουσα τὴν φιλοτιμίαν (*δοξομανίαν*). Ὁ ἄνθρωπος δὲν θέλει νὰ περιφρονῆται ὑπὸ τῶν ἄλλων ἀλλ' ἐκ τοῦ ἐναντίου νὰ ἀπολαύῃ παρὰ τῶν ἄλλων

¹. Ἡ ψυχὴ ἔχει πολλὰς ὁρμὰς καὶ τείνει εἰς πολλὰ ἀγαθὰ· ὀφείλουσα δὲ νὰ ἐκλέξῃ, θὰ ἔχῃ ἐν τῇ ἐκλογῇ ὡς μέτρον τὴν αὐτοσυντηρησίαν. Τὰ ἀγαθὰ προσλαμβάνουσι κατὰ τοσοῦτον ἀξίαν, καθ' ὅσον συντελοῦσιν εἰς τὴν συντήρησιν καὶ προαγωγὴν.

². Αὐτ. 9,2.

³. Αὐτ. 9,4 καὶ 5.

τιμῆς. Ἐν τούτῳ δ' ἔγκειται ἡ μεγαλοφροσύνη, ὅτι θέλει τις μόνον ἐκείνην τὴν τιμὴν, ἣτις στηρίζεται ἐπὶ τῶν ἰδίων αὐτοῦ (ἀτομικῶν) ἀγαθῶν, οὐδαμῶς δὲ θεωρεῖ τὴν ἐκτίμησιν ὡς ἀναγκαίαν ἢ ὡς ἐσωτερικὸν ἀγαθόν. Ὁ μεγαλόφρων ἀντλεῖ εὐαρέστησιν ἐκ τῆς ἐπιγνώσεως ὅτι εἶναι ἄξιος τιμῆς, ἀδιάφορον ἂν αὕτη ἀπονέμεται ¹.

5. Ἐπισκόπησις. Κατὰ τὰ εἰρημένα ὁ Τελέσιος προέθετο σκοπὸν ὅπως διασείσῃ τὸ κράτος τῆς ἀριστοτελικῆς περὶ τὴν φύσιν φιλοσοφίας καὶ ἀντ' αὐτῆς ιδρύσῃ νέαν, ἐν ἣ νὰ κρατῆ ἢ παρατήρησις. Πρὸς κατανόησιν τῆς φύσεως ἐθεώρησεν ὡς ἀναγκαίαν τὴν ὕλην καὶ δύο ἐν αὐτῇ δρώσας δυνάμεις, τὴν θερμότητα καὶ τὴν ψυχρότητα, ἐκείνην μὲν διασταλτικὴν ταύτην δὲ συσταλτικὴν. Ἡ ὕλη νοεῖται διανεμομένη μεταξὺ τῶν δύο ἐκείνων δυνάμεων οὕτως, ὥστε ἕκαστέρα αὐτῶν νὰ κατέχῃ ἰδίαν θέσιν, ἡ μὲν ἑτέρα δηλαδὴ ἐν τῷ οὐρανῷ ἢ δὲ ἄλλη ἐν τῇ γῆ. Οὕτω πῶς μέρος μὲν τῆς ὕλης διὰ τῆς θερμότητος διεμορφώθη εἰς τὸν φωτεινὸν καὶ εὐκίνητον οὐρανόν, μέρος δὲ συνεστάλη εἰς τὴν ψυχρὰν καὶ ἀκίνητον γῆν. Ἐκ τῆς ἐπαλλήλου δ' ἐπιδράσεως τῆς ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ ἐκπορευομένης θερμότητος καὶ τῆς ἀπὸ τῆς γῆς ψυχρότητος ἤρτηται ἡ γένεσις καὶ ὑπόστασις τῶν παντοίων ἐπὶ τῆς γῆς φυσικῶν ὄντων. Ὅσῳ μᾶλλον ἐπικρατεῖ ἐν τινι ἡ θερμότης, τοσοῦτω τελειότερον εἶναι καὶ τοῦναντίον ὅσῳ μᾶλλον προέχει ἡ ψυχρότης, τόσῳ εἶναι ἀτελέστερον.

Αἱ περὶ φύσεως θεωρίαι τοῦ ἀνδρός δὲν εἶναι διεξοδικαί, αἱ δὲ προενεχθεῖσαι ἐνταῦθα γινῶμαι δὲν διεγείρουσιν ἰδιαίτερον διαφέρον εἰς τὴν νεωτέραν ἐπιστήμην, εἰ καὶ εἶναι ὁμολογουμένως

¹. Ἡ μεγαλοφροσύνη παρίσταται ὡς καθολικὴ ἀρετὴ (*virtus tota*), ὡς κορωνὴς τῶν ἀρετῶν (*omnium virtutum veluti apex*), ὡς συμπληροῦσα καὶ συνοψίζουσα πάσας τὰς ἀρετάς. (Αὐτ. 9,22). Εἰρήσθω ὅτι καὶ ἡ σοφία χαρακτηρίζεται κατὰ παραπλήσιον τρόπον, τουτέστιν ὡς καθολικὴ ἀρετὴ (*virtus universalis*. 9,6)· ἡ καθολικότης ὁμῶς ταύτης (τῆς σοφίας) ἔχει τὴν ἔννοιαν ὅτι πάσης ἐπὶ μέρους ἀρετῆς ὅρος συνεπίκουρος εἶναι ἡ σοφία ὡς ἐξευρίσκουσα τὰ μέσα τῆς αὐτοσυντηρησίας.

ἀξία προσοχῆς ἢ ἔξαρσις τῆς θερμότητος. "Ἔχει δ' ὁμοίως μεγάλην σπουδαιότητα ἢ τροπή, ἣν ἔδωκεν ὁ βαλύνουτος φιλόσοφος εἰς τὴν σπουδὴν τῆς φύσεως ὑποδείξας τὴν ἀνάγκην ὅπως αὕτη μελετᾶται οὐχὶ κατὰ φανταστικὸν ἢ μυστικὸν τρόπον οὐδὲ κατὰ τὰς ὑποθέσεις τῆς ἀριστοτελικῆς ἢ σχολαστικῆς θεωρίας ἀλλ' ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἀπροκαταλήπτου παρατηρήσεως καὶ ἀκριβοῦς ἐρεῦνης τῆς ἐμπειρίας ¹. Τὸ σημαντικώτατον γνώρισμα τῆς προκειμένης φυσικῆς φιλοσοφίας εἶναι ἡ προσπάθεια ὅπως ἀντὶ τῆς παρ' Ἀριστοτέλει κρατούσης σχέσεως ὕλης καὶ εἴδους κατασταθῇ ἡ σχέσις ὕλης καὶ δυνάμεως. Ἀποκρούεται ἡ θεωρία, καθ' ἣν ἡ φύσις ὀρωδεῖ τὸ κενόν, καὶ τίθεται ἡ ἐννοια τοῦ κενοῦ χώρου. Ὡσαύτως ἀποκρούεται ἡ ἀριστοτελικὴ διδασκαλία ἡ περὶ τῶν στοιχείων καὶ γίνεται ἀποδεκτὴ μόνον μία καὶ ἀνώλεθρος ὕλη (materia), ἥτις ἐνεκα τῶν διαφορῶν σχέσεων τῆς διαστολῆς καὶ τῆς συστολῆς προσλαμβάνει διαφοροὺς μορφάς. Ἐκλαμβάνεται δὲ ἡ ὕλη ὡς ἐμπεφορημένη δυνάμεως, ψυχῆς καὶ αἰσθήσεως, κατὰ τρόπον ὑπομιμνήσκοντα τὴν ὑλοζωΐαν τῶν ἀρχαιοτάτων φιλοσόφων ἡμῶν ².

Διεξοδικωτέρα εἶναι ἡ φυσιολογία καὶ ἡ ψυχολογία. Ἡ ἐπίδρασις, λέγει, τῆς θερμότητος καὶ τῆς ψυχρότητος προϋποθέτει τὴν ὀρμὴν τῶν ὄντων πρὸς αὐτοσυντηρησίαν, ἡ δὲ τοιαύτη ὀρμὴ στηρίζεται ἐπὶ τῆς αἰσθήσεως. Πάντα τὰ ὄντα ἀνεξαιρέτως εἶναι πεπρoικισμένα δι' αἰσθήσεως καὶ εἰς τοῦτο ὀφείλεται ἡ καθολικὴ συμπάθεια καὶ γενικὴ ἀρμονία. Τὰ δὲ ζῷα ἐμψυχοῦνται διὰ τῆς οἰκείας ψυχῆς, ἥτις εἶναι μὲν σωματικῆς φύσεως ἀλλὰ χαρακτηρίζεται ὡς λεπτὸν καὶ ἀόρατον πνεῦμα (spiritus). Πλὴν τῆς ψυχῆς ταύτης ἔχει ὁ ἄνθρωπος καὶ τὸ ἀθάνατον πνεῦμα, ὅπερ ἐδημιουργήθη ὑπὸ τοῦ θεοῦ καὶ ἔχει πρὸς τὴν κατωτέραν ψυχὴν ὡς

¹. Ἀπαιτῶν ὁ Τελέσιος αὐτοτέλειαν καὶ ἐλευθερίαν περὶ τὴν ἐρευναν τῆς φύσεως ἠγειρεν αἴτημα παρεμφερὲς πρὸς τὸ τοῦ Παρακέλσου καὶ προελάμβανε τὴν ἀξίωσιν τῆς νεωτέρας Φυσικῆς· διὸ καὶ ἐπεσπάσατο τὸν ἔπαινον τῶν νεωτέρων. Καὶ ἦτο μὲν ἡ μέθοδος νέα ἀλλ' ἡ ἐφαρμογὴ αὐτῆς ὑπῆρξεν, ὡς ἦν εἰκός, ἐν ἀρχῇ περιορισμένη.

². Ὁ Τελέσιος, ὡς καὶ οἱ ὁμόχρονοι αὐτῷ φυσικοὶ φιλόσοφοι, δὲν εἶναι ὀλισθῆς ἀλλ' ὑλοζωϊκός· παραδέχεται τὴν ἐμψύχωσιν τῆς φύσεως.

ὑπέρτερον εἶδος, μορφοῦν τὸν ζώδην νοῦν καὶ τὸ ἀνθρώπινον σῶμα. Ἡ δ' αἴσθησις ἀπαιτεῖ μὲν κίνησιν τῆς ζώδους ψυχῆς, ἀλλὰ κυρίως εἶπεῖν εἶναι «ἀντίληψις» αὐτῆς. Ἐνταῦθα εἶναι σημαντική ἢ προσπάθεια τοῦ Τελεσίου, ὅπως δείξῃ ὅτι πᾶσα γνῶσις εἶναι αἴσθησις, ὅτι δὲν ὑπάρχει κατ' οὐσίαν διαφορὰ αἰσθήσεως καὶ νοήσεως καὶ κατ' ἀκολουθίαν ὅτι πᾶσα νόησις εἶναι αἴσθησις¹. Κατὰ τοῦτο προωμάλισε τὴν ὁδὸν εἰς τὴν αἰσθησιοκρατίαν· ἀναγῶν δὲ τὰ πάθη τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς εἰς τὴν ἰδιωφελῆ ὁρμὴν τῆς αὐτοσυντηρησίας προέλαβε τὸν Hobbes καὶ τὸν Σπινόζαν.

Κατὰ τῶν θεμελιωδῶν ἐννοιῶν τῆς φιλοσοφίας τοῦ Τελεσίου ἠδύνατο νὰ προβληθῶσι καὶ ὄντως προεβλήθησαν ἐνστάσεις. Ὁμόχρονος φιλόσοφος, ὁ πλατωνικὸς Πατρίκιος, μὴ διαφέρων κατὰ τὰ οὐσιώδη ἐκείνου, ἐνιστάμενος παρετήρησεν ὅτι ἡ ὑπὸ τοῦ Τελεσίου ὀνομαζομένη ὕλη δὲν συλλαμβάνεται διὰ τῆς αἰσθήσεως, ἥτις μόνον μερικὰς καὶ ἐναλλασσομένας ποιότητας δεικνύει καὶ οὐχὶ ἀπόλυτον, παθητικὴν ὕλην. Ἐπὶ τούτοις ἡρώτα, πῶς ἐκ τῶν δύο δυνάμεων εἶναι δυνατόν νὰ παραχθῇ σύμπασα ἡ ποικιλία τῶν φαινομένων, ἥτις ἐρώτησις ἀπέβλεπε μάλιστα εἰς τὰς αὐθαιρέτους ἐρμηνείας τὰς παρεχομένας ὑπ' ἐκείνου ἐπὶ τῶν φυσικῶν φαινομένων ἐκάστων². Πλὴν ὅμως παρὰ τὰς ἀτελείας αὐτοῦ τὸ προκείμενον σύστημα εἶναι ἐκ τῶν ἀξιολογωτάτων, ὅσα παρήγαγεν ἡ Ἀναγέννησις· περιεῖχε σωματικὰς ἀπόψεις, αἵτινες ἔμελλον ὕστερον νὰ ἀναπτυχθῶσιν.

Εἶναι ἀληθές ὅτι ὁ Παράκελσος καὶ ὁ Κάρδανος ἐκτὸς τῶν μεγαλοφυῶν γνωμῶν ἐν ταῖς οἰκείαις ἐπιστήμαις προήνεγκον καὶ φιλοσοφικὰς ἀποφάνσεις· διημφεσβήτησαν τὰς φυσικὰς θεωρίας τοῦ Ἀριστοτέλους (ἰδίᾳ τὴν περὶ τῶν τεσσάρων στοιχείων διδα-

---

¹. Ἐν τῇ ἐρεῦνῃ τῆς φύσεως οὐδὲν ἄλλο θέλει νὰ καθομολογήσῃ ὁ Τελέσιος παρὰ τὰς μαρτυρίας τῶν αἰσθήσεων· αὗται δὲ δεικνύουσι μόνον ὕλην καὶ τὰς κινούσας αὐτὴν δυνάμεις.

². Πρὸς τοῖς ἄλλοις ἡρώτα ὁ Πατρίκιος· ἐὰν ἡ γῆ, ὑφισταμένη τὴν ἐπίδρασιν τοῦ ἡλίου, παράγῃ θερμότητα, διατί δὲν κινεῖται, ἀφοῦ ἡ θερμότης παράγει κίνησιν ;

σκαλίαν) καὶ ὑπεστήριξαν τὴν ἐνότητα τῶν διαφόρων τοῦ κόσμου μερῶν ὡς πρὸς τὴν ὕλην καὶ τὰς δυνάμεις· ἀνεκήρυξαν ἑαυτοὺς ῥηξικελεύθους καὶ μάλιστα κατὰ τὴν μέθοδον, ἀλλ' ἡ ἔρευνα ὅμως αὐτῶν πόρρω ἀπειῖχεν ἀπὸ τοῦ ἐπιστημονικοῦ καὶ μεθοδικοῦ τρόπου. Τὰ διανοήματα αὐτῶν δὲν διευθετοῦνται εἰς εὐσύνοπτον ὄλον, ὅπερ βλέπομεν συμβαῖνον (παρὰ τὴν μεθοδικὴν ἔλλειψιν) παρὰ τῷ Τελεσίῳ. Οὗτος ἀντιπροσωπεύει τὴν ἐπὶ τῆς ἐμπειρίας στηριζομένην φιλοσοφίαν καὶ προοδοποιεῖ τὴν ἰδρυσιν τῆς νεωτέρας Φυσικῆς. Ἐπέδρασε δ' ἐπὶ τε ἄλλους πολλοὺς καὶ μάλιστα τοὺς φιλοσόφους Βροῦνον, Καμπανέλλαν καὶ Βάκωνα¹.

Β. ΔΥΝΑΜΙΚΗ ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΤΗΣ ΦΥΣΕΩΣ

1. ΠΑΤΡΙΚΙΟΣ

1. Βίος καὶ συγγραφή. Ὁ Φραγγίσκος Πατρικίος (Franciscus Patritius· Franz Patrizzi) ἐγεννήθη τῷ 1529 ἐν τῇ νήσῳ Cherso τῆς Δαλματίας καὶ ἔτυχεν ἐπιμελοῦς ἀγωγῆς, δι' ἧς ἠδυνήθη ὕστερον νὰ ἐπιδείξῃ μεγάλην ἐπίδοσιν ἐν τῇ ἀρχαίᾳ φιλολογίᾳ καὶ φιλοσοφίᾳ· ἐσπούδασε δ' ἐν Βενετίᾳ καὶ Παδούῃ. Πρωτῶς ἐξέδωκεν ἀνάμεικτα φιλολογικὰ ἔργα, ἅτινα ὅμως δὲν ἔτυχον τῆς προσδοκωμένης ἐπιτυχίας. Πολὺν δ' ἔπειτα ἀνήλωσε χρόνον εἰς ἀποδημίαν ἀνὰ τὰς ἑλληνικὰς νήσους, τὴν Ἰταλίαν, Γαλλίαν καὶ Ἰσπανίαν θεραπεύων τὴν φιλομάθειαν αὐτοῦ καὶ πρὸς τὴν ἔνδειαν ἐπιμόνως παλαίων. Διατρίβων ἐν Κύπρῳ συνήγαγε πολλὰ ἑλληνικὰ βιβλία καὶ χειρόγραφα, ἅτινα διέσωσε καὶ παρέλαβε μεθ' ἑαυτοῦ, ὅτε ἐξεδιώχθη ἐκ τῆς νήσου ὑπὸ τῶν κατακτητῶν Τούρκων. Τῷ 1571 ἐξέδωκε τὸ πρῶτον μέρος τῶν περιπατητικῶν

---

¹. Περὶ Τελεσίου ὄρα Bartholmés B., De B. Teles. Paris 1850—Heiland K., Erkenntnistheorie und Ethik des B. Tel. Leipz. 1891—Gentile C., B. Telesio. Bari 1912—Zavattari E., La visione della vita nel Rinascimento e B. Tel. Turin 1923.

ἐρευνῶν ¹ συμπληρωθεισῶν μετὰ δέκα ἔτη ², ὅπερ ἐπεσπάσατο τὴν προσοχὴν πάντων τῶν ἀντιτιθεμένων εἰς τὸ σύστημα τοῦ Ἀριστοτέλους. Τῷ 1578 προσεκλήθη εἰς τὸ Γυμνάσιον τῆς Φερράρας, ἔνθα ἐδίδαξε τὴν πλατωνικὴν φιλοσοφίαν ἐπὶ 14 ἔτη. Ἐν τῇ πόλει ταύτῃ διδάσκων συνεπλήρωσε μὲν τὰς εἰρημένας περιπατητικὰς ἐρεύνας συνέταξε δὲ τὸ κύριον αὐτοῦ ἔργον, ἐπιγραφόμενον «Νέα περὶ τοῦ σύμπαντος φιλοσοφία»³ καὶ διαιρούμενον εἰς τέσσαρα μέρη ὀνομαζόμενα «Παναυγία», «Παναρχία», «Παμψυχία», «Παγκοσμία»⁴. Ὅτε δὲ ὁ προστάτης του καρδινάλιος Ἰππόλυτος ἐγένετο πάπας ὑπὸ τὸ ὄνομα Κλήμης ὁ ὄγδοος, εὐθὺς ἐκάλεσεν αὐτὸν (τῷ 1593) εἰς Ῥώμην καθηγητὴν τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας. Ἐνταῦθα ἀπέθανε τῷ 1597 καταλιπὼν πολλὰ ἔργα⁵. Ὁ ἀνὴρ ἦτο πολυμαθὴς καὶ ἐκέκτητο αὐτενέργειαν χρησιμοποιοῦν τὰς ἰδίας αὐτοῦ ἐμπειρίας· εὐτροχος τὴν διάνοιαν καὶ εὐφαντασίωτος εἶχεν εὐχέρειαν περὶ τὸ γράφειν ἄλλ' οὐχὶ καὶ ὕφος ἐκπρεπές.

Ὁ Πατρίκιος ψέγει μὲν τὴν ἀριστοτελικὴν φιλοσοφίαν ὡς ἐχθρὰν τῆς θρησκείας ψέγει δὲ πάλιν τοὺς σχολαστικούς ὡς

---

1. *Discussiones peripateticae*, πρῶτον μέρος ἐν Βενετίᾳ 1571.

2. Τὸ ἔργον πλήρες ἐξεδόθη ἐν Βασιλείᾳ τῷ 1581, εἰς τόμους τέσσαρας.

3. Ἡ ἐπιγραφή τοῦ ἔργου ἔχει ὧδε· *Nova de universis philosophia, in qua Aristotelis methodo non per motum sed per lucem et lumina ad primam causam ascenditur, deinde propria Patritii methodo tota in contemplationem venit divinitas, postremo methodo Platonica rerum universitas a conditore Deo deducitur*. Ferr. 1591. Ven. 1593. Lond. 1611.

4. *Panaugia, Panarchia, Pampsychia, Pancosmia*.

5. Πλὴν τῶν εἰρημένων μετέφρασεν εἰς τὴν λατινικὴν τὰ εἰς τὰ μετὰ τὰ Φυσικὰ τοῦ Ἀριστοτέλους ὑπομνήματα τοῦ Ἰω. Φιλοπόνου, ἔτι δὲ Ἑρμῆν τὸν Τρισμέγιστον καὶ τοὺς χρησμοὺς τοῦ Ζωροάστρου. Ἐπὶ τούτοις συνέγραψε τὰ *La militia romana di Polybio, di Tito Livio et Dionisio Alicarnasseo*. 1583. *De rerum natura*. 1587. *Della nuova geometria libr. XV*, 1587. *Paralleli militari*, Rom. 1594. Ἐκλογαὶ τῶν ἔργων τούτων παρέχονται ὑπὸ Rixner καὶ Siber «*Leben und Lehrmeinungen berühmter Physiker*», Heft IV, 1820.

περιοριζομένους εἰς τὴν ἑρμηνείαν τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ μὴ ὄντας ὡς ἀληθῶς φιλοσόφους· διότι φιλόσοφος δύναται νὰ ὀνομασθῇ οὐχὶ ὁ ἑρμηνεύων καὶ ὑπερασπίζων γνώμας ἄλλου ἀλλ' ὁ ἐπιζητῶν νὰ μάθῃ, ὡς ἔχουσι, τὰ ὄντα. Ταῦτα δὲ δοξάζων ἐγνωμάτευεν ὅτι ἔπρεπε καὶ ἡ ἀριστοτελικὴ καὶ ἡ σχολαστικὴ φιλοσοφία νὰ ἐκβληθῶσιν ἐκ τῶν σχολείων καὶ νὰ εἰσαχθῇ νέον ἐπὶ πλατωνικῶν κυρίως ἀρχῶν ἐρειδόμενον φιλοσόφημα· ὡς τοιοῦτο φιλοσόφημα, κατάλληλον εἰς ἐμπέδωσιν καὶ ὑπεράσπισιν τῆς χριστιανικῆς θρησκείας, ἀπέφαινε τὸ ἑαυτοῦ, ὅπερ καὶ παρεκάλει τὸν πάπαν νὰ καταστήσῃ ὑποχρεωτικὸν εἰς πάντα τὰ σχολεῖα¹.

2. Ὀντολογία. Αἱ ὄντολογικαὶ προϋποθέσεις τοῦ Πατρικίου εἶναι νεοπλατωνικαί. Τὸ κατ' ἀρχὰς ἐπιλαμβάνεται ὁ φιλόσοφος τοῦ ζητήματος, ἂν ὑπάρχει Πρῶτον καὶ τί εἶναι τοῦτο. Κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη, λέγει, ὑπάρχει Πρῶτον καὶ τοῦτο εἶναι τὸ πρῶτον κινοῦν, ὅπερ μένει αὐτὸ ἀκίνητον. Ἀλλ' ἡ γνώμη αὕτη δὲν εἶναι ὀρθή, διότι τὸ κινοῦν ἕτερα (τὰ σώματα) δὲν δύναται νὰ εἶναι αὐτὸ πάντῃ ἀκίνητον ἀλλὰ πρέπει νὰ κινῇ ἑαυτό, δι' ἧς αὐτοκινησίας ἐπιδραῖ ἐπὶ τὰ ἄλλα. Ἡ κίνησις ἄρα τοῦ σωματικοῦ κόσμου προέρχεται οὐχὶ ἐξ ὅλως ἀκινήτου ἀλλ' ἐξ ἑαυτὴν κινούσης ἀρχῆς, οἷα εἶναι ἡ λεγομένη ψυχὴ. Τὸν κόσμον δηλαδὴ κινεῖ ἡ ψυχὴ (ἡ τοῦ κόσμου ψυχὴ), πλὴν αὕτη δὲν εἶναι προφανῶς τὸ πρῶτον. Πρὸς εὔρεσιν ἐκείνου τοῦ πρώτου ὀφείλομεν νὰ χωρήσωμεν πέρα τοῦ κινοῦντος τὸν κόσμον, ἐπέκεινα τῆς ψυχῆς. Ἐπειδὴ δὲ ἡ (τοῦ κόσμου) ψυχὴ εἶναι νοητικὴ, καθὰ μαρτυρεῖ ἡ τοῦ ὅλου καὶ τῶν μερῶν τοῦ ὄρατοῦ κόσμου τάξις, ἔπεται ὅτι ὑπὲρ τὴν ψυχὴν ἵσταται τι πρότερον καὶ ὑπέρτερον αὐτῆς, τουτέστιν ὁ Νοῦς (mens, intellectus), οὗ ἐκείνη κοινωνεῖ καὶ κοινωνοῦσα γίνεται νοητικὴ. Ὁ νοῦς εἶναι ἀκίνητος, τὸ κυρίως ἀκίνητον, ἣν ιδιότητα οὐδαμῶς

¹. Ὁ Πατρικίος ἀφιέρωσε τὴν «Νέαν φιλοσοφίαν» εἰς τὸν πάπαν Γρηγόριον τὸν δέκατον τέταρτον καὶ προώριζεν αὐτὴν κυρίως εἰς τοὺς Ἰησουίτας· ἤλπιζε δὲ ὅτι δι' ἐκείνης θὰ ἤρχοντο εἰς τοὺς κόλπους τῆς ἐκκλησίας οἱ αἵρετικοὶ καὶ ἰδίᾳ οἱ Γερμανοὶ διαμαρτυρόμενοι.

ἔχει, ὡς ὑπελάμβανε πλημμελῶς ὁ Σταγιρίτης, ἡ ψυχὴ. Καὶ οὐνοῦ δὲ δὲν εἶναι τὸ πρῶτον· διότι κατὰ τὴν οὐσίαν αὐτοῦ ἔχει νόησιν καὶ γνῶσιν, ἧτις εἶναι ἀδύνατος ἄνευ ζωῆς. Ὑπέρτερον ἄρα καὶ πρότερον τοῦ νοῦ εἶναι ἡ Ζωὴ (vita). Ἄλλ' οὐδ' ἡ ζωὴ εἶναι τὸ πρῶτον· διότι τὸ ζῶν ἐπάναγκες πρότερον νὰ ὑπάρχη, ἀφοῦ τὸ μὴ ὄν δὲν ζῆ. Λοιπὸν ὑπὲρ τὴν ζωὴν εἶναι τὸ Ὄν, ἡ Οὐσία (ens essentia). Τὸ δὲ ὄν δὲν δύναται νὰ ὑπάρχη, ἂν μὴ εἶναι ἓν (unum), διότι τὸ ἓν εἶναι ὁ ἐνωτικὸς δεσμὸς τῆς οὐσίας. Πρότερον ἄρα καὶ ὑπέρτερον τῆς οὐσίας εἶναι τὸ Ἐν (unum). Ἐν ὅμως δὲν δύναται νὰ εἶναι τὸ ὄν ἄνευ τῆς ἐνότητος· ἡ ἐνότης ποιεῖ τὸ ἓν καὶ εἶναι αὐτῷ οὐσία. Ὅθεν καὶ ὑπὲρ τὸ ἓν εὐρίσκεται ἡ Ἐνότης (unitas). Ἀλλὰ καὶ ἡ ἐνότης πάλιν δὲν εἶναι τὸ πρῶτον· διότι πᾶσα ἐνότης εἶναι τοιαύτη διὰ τοῦ ἐνός ἐκείνου, ὅπερ εἶναι ἀπολύτως ἓν (simpliciter unum) καὶ μόνον ἓν, οὐδὲν ἄλλο παρὰ τὸ ἓν. Τοῦτο δὴ τὸ ἀπολύτως ἓν εἶναι ὑπέρτερον καὶ πρότερον τῆς ἐνότητος· ἐξ οὐδενὸς ἤρτηται οὐδ' ἐγένετο ἐξ ἑαυτοῦ, διότι ἄλλως θὰ ὑπῆρχε, πρὶν γίνῃ. Καὶ ἐξ ἑτέρου πάλιν δὲν ἐγένετο, διότι πάντα ἔπονται αὐτῷ καὶ ἐξ αὐτοῦ ἐξαρτῶνται. Ὡς αἷτιον προηγεῖται τῶν ἀποτελεσμάτων. Τὸ ἀπόλυτον ἄρα ἓν εἶναι ὅλως αὐτοτελές, οὔ πρότερον καὶ ὑπέρτερον οὐδὲν ὑπάρχει· εἶναι πρῶτον πάντων, πρὸ πάντων καὶ ὑπὲρ πάντα ¹.

Τὸ ἀπόλυτον ἓν, ὡς τὸ ἀπόλυτον Πρῶτον, εἶναι ἡ ἀκροτάτη καὶ ἐσχάτη πάντων ἀρχή. Καὶ ὑπάρχουσι μὲν τῶν πραγμάτων πολλαὶ ὑπάλληλοι ἀρχαὶ ἀλλὰ πᾶσαι ἀνάγονται εἰς τὴν οἰκείαν ἐνότητα, πᾶσα δ' ἐνότης ἀνάγεται ἐπὶ τέλους εἰς τὸ ἀπόλυτον ἓν. Οὕτω πως τὸ ἀπόλυτον ἓν εἶναι ἡ πρώτη καὶ ὑπερτάτη τῶν πάντων ἀρχή, ἡ πηγὴ καὶ ρίζα πάσης ὑπάρξεως ². Ἀκριβῶς δὲ ὡς τοιοῦτο τὸ ἀπόλυτον καὶ καθαρὸν ἓν δὲν ἐπιδέχεται κατηγορημα οὐδὲ ὄνομα· ὑπέρκειται πάσης ἐννοίας καὶ πάσης ὀνομασίας.

¹. Nova philos. Panarch. (ἔκδ. 1593) φ. 1, 1. «Ergo ante et supra hoc unum nihil est. Ergo hoc unum primum est omnium, et ante omnia et supra omnia».

². Αὐτ. 2,3,ε.

Καὶ αὐτὸ τὸ εἶναι δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ἀποδοθῇ αὐτῷ, διότι ἄλλως δὲν θὰ ἦτο καθαρὸν ἐν ἀλλὰ δύο, τουτέστιν ἐν καὶ ὄν. Ἄλλ' ἀφ' ἑτέρου, καθ' ὅσον εἶναι ἡ ἀρχὴ πάντων, εἶναι ἅμα τὸ πρῶτον ἀγαθόν· παράγει μὲν τὴν ἐνότητα τὸ ὑψιστον τοῦτο ἀγαθὸν εἰς πάντα τὰ ὄντα, εἶναι δὲ ἡ ἐσχάτη ρίζα παντὸς ἐν τῷ κόσμῳ ὑπάρχοντος ἀγαθοῦ ¹.

Τὸ ἀρχέγονον ἐν, ὁ Θεός, ὡς ἡ ἀκροτάτη τῶν πάντων ἀρχή, ἐμπεριέχει ἐν ἑαυτῷ πάντα, ἀφοῦ πάντα ἐξ ἐκείνου προῆλθον. Ἐνυπάρχουσι δὲ πάντα ἐν αὐτῷ κατ' ἰδιάζοντα τρόπον, οὐχὶ ὡς πολλὰ καὶ διάφορα ἀλλ' ἐνιαίως (uniter) ἀναλελυμένα εἰς ἀπόλυτον ἀδιαφορίαν. Ὁ Θεός δηλαδή ἐμπεριέχει πάντα καὶ εἶναι EN—ΠΑΝ (un—omnia)· εἶναι μὲν καθ' ἑαυτὸν ἀπλοῦς ἀλλὰ περιλαμβάνει πάντα ἀδιακρίτως καὶ ἀχωρίστως ². Ὡς ἀρχέγονον καὶ ἀκρότατον ἀγαθὸν ἐπάναγκες νὰ μεταδώσῃ ἑαυτό, ἀνάγκη ³, νὰ προενέγκῃ ὅ,τι ἐν τῷ βάθει αὐτοῦ ὑπάρχει κεκρυμμένον. Τὸ πρῶτον δηλαδή ἐν ἐνεργεῖ, ἀφοῦ οὔτε δυνάμεως οὔτε φρονήσεως οὔτε βουλήσεως εἶναι ἄμοιρον, ἐνεργοῦν δὲ παράγει (δημιουργεῖ) ἀναγκαίως. Ἐν τῇ δημιουργικῇ ταύτῃ ἐνεργείᾳ δὲν ἐξέρχεται ἑαυτοῦ οὐδὲ κινεῖται ἀλλὰ μένει ἀκίνητον ἐν ἑαυτῷ καὶ καθ' ἑαυτὸ ὑπερέχει πάντων, ὅσα παράγει ⁴. Διακρίνεται δ' ἐν τῇ ἐνεργείᾳ τοῦ πρώτου ἐνὸς διττῇ παραγωγῇ καὶ γέννησις, ἡ μὲν ἐσωτερικὴ ἡ δὲ ἐξωτερικὴ· ἐκείνη μὲν ἐρχομένη πρὸς τὰ ἔσω αὕτη δὲ πρὸς τὰ ἔξω· ἐκείνης μὲν τὸ προϊόν μένει ἐν τῷ πρώτῳ ἐνί, τὸ δὲ ταύτης εἶναι ἐξωτερικὸν καὶ διάφορον τοῦ ἀρχεγόνου ἐνός, εἴτε ἀφθαρτον εἴτε φθαρτὸν εἶναι τὸ γέννημα. Τὸ πρῶτον

¹. Αὐτ. 5,9, b. ἐξ.

². Ὁ Θεός, ὡς τὸ ἀρχέγονον ἐν, εἶναι ἐν καὶ πάντα· ὡς ἀρχὴ πάντων πρέπει νὰ εἶναι ἡ ρίζα τοῦ πλήθους τῶν ὄντων. (Αὐτ. 2, a. 11, b. 13, d. «Et omnia sunt in uno, sed uniter. Et unum uniter est omnia. Et unum (liceat ita fari) est Un-Omnia»).

³. Ἡ ἀνάγκη παρίσταται ὡς συμφυῆς πρὸς τὴν βούλησιν· «ἡ ἀνάγκη αὕτη ἐποίησε τὴν βούλησιν τῆς δημιουργίας καὶ ἡ βούλησις τὴν ἀνάγκην». (Αὐτ. 10, 20, d. 8, 16, c).

⁴. Αὐτ. 2, 3, a 8, 16 c.

ἔσωτερικὸν γέννημα τοῦ ἀρχεγόνου ἑνὸς εἶναι ἢ ἐνότης, ἢ μονὰς ἢ πάσας τὰς ἐπὶ μέρους μονάδας ἐμπεριέχουσα. Ἐνῶ δὲ τὸ ἀρχέγονον ἐκεῖνο ἐν εἶναι καθαρὸν παντὸς πλήθους, ἢ ἀμέσως ἐπακολουθοῦσα μονὰς ἔχει τὰ πολλά, διότι ὡς καθολικὴ μονὰς περιλαμβάνει ἐν ἑαυτῇ πάσας τὰς μερικὰς μονάδας. Ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος (καθολικὴ) μονὰς εἶναι, λέγει, ἢ κατὰ Πλάτωνα Ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ καὶ ὁ ὑπὸ τῆς χριστιανικῆς θρησκείας λεγόμενος υἱὸς τοῦ θεοῦ· αἱ δ' ἐν ἐκείνῃ ἐμπεριεχόμεναι μονάδες ἕκασται πρέπει νὰ θεωρηθῶσιν ὡς αἱ τῶν ὄντων ιδέαι¹. Ἡ μονὰς μένει ὡς ἐν μετὰ τοῦ ἀρχεγόνου ἑνὸς καὶ ὡς γεννηθεῖσα μονὰς στρέφεται πρὸς τὸν γεννήτορα μετ' ἀγάπης, ἣτις εἶναι τρίτη ἀρχή, ἄλλη παρὰ τὰς δύο προτέρας· ἢ ἀγάπη εἶναι τὸ ἅγιον πνεῦμα τῆς χριστιανικῆς θρησκείας. Οὕτως ἔχομεν τρεῖς ἀρχάς, τὰ τρία πρόσωπα τῆς θεότητος. Ἐν τῇ ἐκ τοῦ ἀρχεγόνου ἑνὸς προελθούσῃ μονάδι προτυποῦνται ἰδεατῶς πάντα· τουτέστιν ἢ μονὰς εἶναι ἢ ἰδεατὴ ἀρχὴ πάντων. Ἡ δὲ τρίτη ἀρχή, τὸ ἅγιον πνεῦμα, ἄγει πάντα εἰς πραγμάτων καὶ εἶναι ὁ κυρίως δημιουργός, ἢ κυρία δρῶσα αἰτία πάντων τῶν πραγμάτων τῶν ἐκτὸς τοῦ θεοῦ ὑπαρχόντων².

Εἰς τὴν μονάδα ἐκείνην τὴν πάσας τὰς μερικὰς μονάδας ἐμπεριέχουσαν ἀκολουθεῖ ἡ οὐσία. Διότι πᾶν τὸ ὑπάρχον εἶναι ὄν, τὸ δὲ ὄν εἶναι πρᾶγμα μόνον διὰ τῆς οὐσίας. Πᾶσαι ἄρα αἱ οὐσίαι τῶν πραγμάτων προτυποῦνται ἐν τῇ ἀρχετύπῳ μονάδι, ἣτις εἶναι ἢ οὐσία τῶν οὐσιῶν, αἱ δ' ἐν αὐτῇ ἐπὶ μέρους μονάδες ἀντιστοιχοῦσι πρὸς τὰς οὐσίας, ὧν εἶναι ιδέαι. Εἰς τὴν οὐσίαν ἀκολουθεῖ ἡ ζωὴ, διότι ἡ ζωὴ εἶναι ὑστέρα τῆς οὐσίας (μόνον τὸ ὄν ζῆ). Εὐθύς δ' ἔπεται ὁ νοῦς, διότι ἡ γνῶσις ἤρτηται ἐκ τῆς ζωῆς (ἢ γνῶσις εἶναι ὠρισμένος τρόπος τῆς ζωῆς). Μετὰ τὸν νοῦν ἔρχεται ἡ ψυχὴ, ἣτις μετέχει ἐκείνου. Ἐκ τῆς ψυχῆς ἔπειτα ἐξαρτᾶται ἡ φύσις ὡς ἢ ἐν τοῖς σώμασι δρῶσα ἐνδόμυχος δύναμις. Ἐκ δὲ τῆς φύσεως προκύπτουσιν αἱ ποιότητες τοῦ σωματικοῦ κόσμου, ἐξ ὧν προέρχονται τὰ εἶδη (αἱ μορφαί) τῶν σώ-

¹. Αὐτ. 8, 15 ἐξ. 10, 20 c. ἐξ 21, α.

². Αὐτ. 10, 21, β ἐξ. 11, 23, d.

μάτων καὶ τέλος τὰ παντοῖα σώματα. Τοιουτοτρόπως ἡ παραγωγή τοῦ πρώτου ἐνὸς ὀδηγεῖ κατερχομένη ἐν συνεχεῖ καὶ ἄνευ ἄλματος διαδοχικῆ σειρᾶ εἰς τὰ σώματα, ἡ δὲ ὅλη ὄντολογικὴ κλιμαξ ἐμφανίζει ἐννέα βαθμίδας, οἷαι εἶναι ἡ ἐνότης, οὐσία, ζωή, νοῦς, ψυχὴ, φύσις, ποιότης, εἶδος, σῶμα. Αἱ ἐννέα αὗται ὑπάλληλοι τάξεις συναποτελοῦσι τὸ σύνολον τῶν ὄντων, τὸ σύμπαν¹.

3. Κοσμολογία καὶ Φυσικὴ. Τὰ ἐν τῷ σύμπαντι ὄντα δύνανται καὶ πρέπει νὰ διακριθῶσι· τὴν μὲν ἀνωτάτην ἐν τοῖς δημιουργήμασι τάξιν κατέχουσι τὰ καθαρὰ πνεύματα τὴν δὲ κατώτατην τὰ σώματα. Τὰ πνεύματα ἐκεῖνα ὑπάρχουσι καθ' ἑαυτὰ καὶ εἶναι ἀνώλεθρα, μετέχουσι δὲ τῆς ἀπολύτου ἐνότητος, τῆς ἀπολύτου οὐσίας, τῆς ἀπολύτου ζωῆς καὶ τοῦ ἀπολύτου νοῦ καὶ μετέχοντα τούτων εἶναι αὐτὰ ἐνότης, οὐσία, ζωή, νοῦς. Ἐκ τοῦ ἐναντίου δὲ τὰ σώματα ὑπάρχουσιν οὐχὶ καθ' ἑαυτὰ ἀλλ' ἐν ἑτέρῳ, τουτέστιν ἐν τῇ γεννώσῃ φύσει, ἐξ ἧς ἀντλοῦσι τὴν δύναμιν αὐτῶν καὶ ἐνέργειαν. Τὰ σώματα δηλαδὴ καθ' ἑαυτὰ εἶναι ἀδρανῆ καὶ ἀκίνητα, πᾶσαν δ' ἐνέργειαν αὐτῶν καὶ κίνησιν ἀρῶνται ἐκ τινος ἀσωμάτου, οἷα εἶναι ἡ ἐν αὐτοῖς φύσις. Αὕτη δὲ πάλιν ἡ φύσις ἤρτηται ἐκ τῆς ψυχῆς, ἧς εἶναι ἀπότοκος· κατ' ἀκολουθίαν πᾶσα ἐνέργεια καὶ κίνησις τῶν σωμάτων ἀνάγεται ἐπὶ τέλους εἰς τὴν ψυχὴν² Καὶ ἐπειδὴ οὐ μόνον τὰ σώματα ἕκαστα ἀλλὰ καὶ ὅλος ὁ κόσμος κατὰ πάντα αὐτοῦ τὰ μέρη ἔχει κίνησιν καὶ ἐνέργειαν, ἔπεται ὅτι ὁ κόσμος ὡς τοιοῦτος ἔχει ψυχὴν³. Ἡ τοῦ κόσμου ψυχὴ μετέχει ἀμέσως τοῦ νοῦ καὶ μετέχουσα εἶναι ἔλλογος, εὐμοῖρος τοῦ νοῦ· ὅθεν καὶ κατάγεται ἡ πάντων τῶν μερῶν τοῦ κόσμου ἔλλογος κίνησις καὶ τάξις. Ὡς δ' ἐκ τῆς θέσεως αὐτῆς (μεταξὺ τοῦ νοῦ καὶ τοῦ σωματικοῦ κόσμου) ἡ ψυχὴ τοῦ κόσμου εἶναι ἀσώματος ἅμα καὶ σωματικῆ· ἀσώματος μὲν, καθ' ὅσον πρὸς τὰ ἀνω

1. Αὐτ. 11, 23 ἐξ. 24, β. ἐξ. αὐτ. 23, d «his autem post unum primum novem gradibus rerum tota constat universitas».

2. Panaug. 1, β ἐξ.

3. Panarch. 11, 23, d. Panaugia 9, 20, α. 2, 51, b. Panpsych. 4, 54 ἐξ.

κοινωνεῖ τοῦ νοῦ, σωματικῇ δέ, καθ' ὅσον πρὸς τὰ κάτω κινεῖ τὰ σώματα ¹. Ἀνάλογον καὶ παρεμφερῆ πρὸς τὴν ψυχὴν τοῦ κόσμου θέσιν ἔχει ἡ φύσις, ἥτις ἐκ τῆς ψυχῆς προέρχεται καὶ μεσιτεύει ὡσαύτως μεταξὺ τοῦ πνευματικοῦ καὶ τοῦ σωματικοῦ κόσμου ποιῶσα τὴν κίνησιν. Εἶναι δέ ἡ φυσικὴ δύναμις, ἡ ζωὴν καὶ κίνησιν εἰς τὸν σωματικὸν κόσμον πορίζουσα, φῶς. Τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος φῶς δὲν εἶναι τοιοῦτον, οἷον τὸ πρῶτον φῶς τοῦ θεοῦ, τὸ δημιουργοῦν φῶς, τουτέστι καθαρὸν, ἀλλ' εἶναι φῶς δημιουργηθὲν καὶ δευτερεῦον, κατ' ἀκολουθίαν μέσον τι μεταξὺ τοῦ πνευματικοῦ καὶ τοῦ σωματικοῦ, ἀσώματον ἅμα καὶ σωματικόν, διῆκον διὰ πάντων, διατρέφον καὶ συνέχον ἔσωθεν τε καὶ ἔξωθεν πάντα καὶ ἀνάγον αὐτὰ κατὰ τὸ δυνατόν εἰς τὴν πρώτην πηγὴν των ².

Τὸ δευτερεῦον φῶς πληροῖ τὸν χῶρον, ὅστις προηγήθη τοῦ κόσμου καὶ περιλαμβάνει αὐτόν, ἐπέκεινα δὲ τούτου ἔχει ἰδίαν ἔκτασιν. Ὁ χῶρος, ὡν τὸ πρῶτον δημιούργημα (πρῶτον ἐξωτερικὸν γέννημα), δὲν ἐρείδεται ἐπὶ ἐτέρου ἀλλ' εἶναι αὐτὸς ἐρεισμα καὶ βάσις τοῦ ὅλου σωματικοῦ κόσμου· δὲν εἶναι οὔτε μερικὸν πρᾶγμα, ἐξ ὕλης καὶ εἴδους συνιστάμενον, οὔτε πάλιν τι καθολικόν, ὑφ' ὃ νὰ ὑπόκηνται μερικώτερα· δὲν εἶναι οὔτε ἔνυλος οὔτε ἄνυλος, διότι ἔνθεν μὲν στερεῖται τῆς ἀντιστάσεως (κυρίου γνωρίσματος τῶν σωμάτων) ἔνθεν δὲ ἔχει τὸ γνῶρισμα τῆς ἐκτάσεως, ἀπᾶδον παντὸς πνευματικοῦ· εἶναί τι μέσον μεταξὺ τῶν ἀντιθέτων (σωματικοῦ καὶ πνευματικοῦ), σωματικὸν ἅμα καὶ ἀσώματον, «*corpus incorporeum et non corpus corporeum*» ³. Ὑφίσταται λοιπὸν ὁ χῶρος καθ' ἑαυτόν, ὑπάρχει ὡς αὐτοτελὴς ὑποδοχὴ, ἐν ἧ

¹. Panpsych. 4, 55, b ἐξ. 2, 51, d ἐξ.

². Ὁ θεὸς εἶναι ἡ πηγὴ τοῦ φωτός, τὸ δημιουργοῦν φῶς (*lux*), ἀφ' οὗ διακρίνεται ἡ περὶ ἐκεῖνο ἐκχυνομένη φωτεινότης, τὸ δεδημιουργημένον φῶς (*lumen*). Ὁ θεὸς δηλαδὴ εἶναι τὸ πρῶτον φῶς (*lux prima*), ἐξ οὗ ἐκπορεύεται ἡ πρώτη γεννηθεῖσα φωταύγεια (*lumen primigenium*), ὁ λεγόμενος υἱὸς τοῦ πατρὸς, ἐξ οὗ ἐκπηγάζει πάλιν τὸ δευτερεῦον, τὸ δεδημιουργημένον φῶς (*lumen secundarium*), τὸ πληροῦν τὸν χῶρον. (Pancosmia 4, 73, c. ἐξ. 74 ἐξ. Panaugia 1, 2 ἐξ. 20, α ἐξ.

³. Pancosm. 4, 61, a. 65 ἐξ. 73, c. 74, α. Panaug. 2, d.

περιέχεται πᾶν σωματικόν¹. εἶναι δὲ ἄπειρος καὶ καθ' ἑαυτὸν ὢν κενὸς πληροῦται φωτός, ὕπερ ἐκτεινόμενον πανταχόσε ὑπάρχει ὡσαύτως ἄπειρον· εἶναι ἄπειρος δύναμις καὶ ἄπειρος ἐνέργεια². Ὅπως δὲ εἶναι ὁ χῶρος ἢ προϋπόθεσις πάντων τῶν ἐνύλων καὶ φυσικῶν ὄντων, οὕτως εἶναι καὶ ἡ πηγὴ τῶν θεμελιωδῶν ποιότητων, αἵτινες διήκουσι διὰ τῶν σωμάτων ἢ ὑπάρχουσιν ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας αὐτῶν. Ἐπὶ τῶν θεμελιωδῶν τούτων ποιότητων κρατεῖ σταθερὰ τάξις καὶ σειρά. Τὴν πρώτην δηλαδή θεσιν κατέχει τὸ «φῶς», ὕπερ κατὰ τὰ εἰρημένα πληροῖ τὸν χῶρον· ἐκ δὲ τοῦ φωτός ἀναπτύσσονται ὡς προϊόντες βαθμοὶ πυκνώσεως ἢ «θερμότης» (calor) καὶ ἢ «ὕγρότης» (fluor). Ἡ θερμότης ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ φωτός, οὗ εἶναι οἶονεὶ συγὰτηρ καὶ διηνεκῆς ἀκόλουθος· ὑπάρχει ἐν ἐκάστῳ μέρει τοῦ φωτός, δὲν νοεῖται δὲ φῶς ἄνευ θερμότητος. Ἐκ τῆς θερμότητος πάλιν προέρχεται ἢ ὕγρότης, ἥτις ὑπὸ τῶν παλαιῶν χαρακτηριζομένη συνήθως ὡς «ὕδωρ» ὑπάρχει ἐν τῷ χώρῳ ἐκκεχυμένη εἰς τὴν ἄπειρον ἔκτασιν. Ἡ μὲν ὕγρότης ποιεῖ τὴν ὕλην τῶν σωμάτων, ἢ δὲ θερμότης τὸ εἶδος αὐτῶν, τὸ δι' οὗ δηλαδή ταῦτα ἔχουσι ζωὴν, μορφήν, κίνησιν καὶ τὰ τοιαῦτα³.

Κατὰ τὰ εἰρημένα ὁ χῶρος εἶναι ἢ ἀφυκτος προϋπόθεσις, ὁ ἀπαραίτητος ὅρος, τοῦ σωματικοῦ κόσμου, διότι ἄνευ ἐκείνου δὲν θὰ ἦτο δυνατὴ ἢ ἔκτασις. Οὕτω δυνάμεθα ἐπὶ τέλους νὰ παραδεχθῶμεν τέσσαρας καὶ θεμελιώδεις ἀρχὰς τοῦ κόσμου τῶν σωμάτων, τέσσαρα στοιχεῖα τῶν σωμάτων, τουτέστι τὸν χῶρον, τὸ φῶς, τὴν θερμότητα καὶ τὴν ὕγρότητα. Ὁ χῶρος περιέχει πάντα· τὸ φῶς πληροῖ πάντα· ἢ ὕγρότης παράγει πάντα τὰ μεταβλητὰ σώματα· ἢ δὲ θερμότης, παρακολουθοῦσα τὸ φῶς μορφοῖ καὶ ζωογονεῖ πάντα τὰ σωματικά⁴. Τὸ σύμπαν διακρίνεται καὶ τρόπον τινὰ διαιρεῖται εἰς

1. Ἐν τῷ χώρῳ ὑπάρχουσι πάντα πλὴν τοῦ θεοῦ.

2. Pancosm. 1, 65. 4, 74, α ἐξ.

3. Αὐτ. 5, 75, σ ἐξ. 79, β. 6, 78 ἐξ. 128 β. «calor omnem causat rerum generationem».

4. Αὐτ. 92, α ἐξ. 118, d. 120, d. Τὰ στοιχεῖα νοοῦνται ἐνταῦθα κατ' ἄλλον παρὰ τὸν παραδεδομένον τρόπον. Δὲν λαμβάνονται δηλαδή ὡς ἀπλᾶ σώματα

τρία μέρη, τουτέστι α) εἰς τὸ ἔμπυρεῖον¹, τὸν κόσμον δηλονότι τοῦ πυρός, ὅστις ἀποτελεῖ τὸν οὐρανόν, κατέχει τὸν ἔσχατον τοῦ παντός κύκλον (περιέχει τὸν ἄπειρον χῶρον) καὶ οἰκεῖται ὑπὸ μακαρίων πνευμάτων· β) εἰς τὸν αἰθέριον κόσμον μετὰ τῶν ἀστέρων καὶ τῶν ἀντιστοιχίων αὐτοῖς κύκλων· καὶ τέλος γ) εἰς τὸν κόσμον τῶν στοιχείων, ὅστις κατέχει τὸ μέσον τοῦ παντός καὶ ἐγένετο διὰ τῆς συρροῆς τῆς τρυγῆς τῆς ἀπείρου ὑγρότητος. Ἐνταῦθα εἶναι ἡ γῆ καὶ πρέπει ἄρα νὰ θεωρῆται ὡς πεπυκνωμένη ὑγρότης². Ἡ γῆ δὲν εἶναι ἀκίνητος, ἀλλὰ κινεῖται περὶ τὸν ἴδιον αὐτῆς ἄξονα³. Οἱ ἀστέρες εἶναι πυρώδεις σφαῖραι καὶ δὲν εἶναι προσηλωμένοι εἰς τὰς οὐρανίους ἀψίδας ἀλλὰ περιστρεφόμενοι περὶ τὸν ἴδιον ἕκαστος ἄξονα⁴ κινουῦνται ἐλευθέρως ἐν τῷ αἰθέρι, ὡς τὰ πτηνὰ ἐν τῷ ἀέρι⁵.

Ἐπὶ τοῦ ζητήματος, ἂν ὁ κόσμος εἶναι πεπερασμένος ἢ ἄπειρος, ὁ Πατρίκιος εὕρισκει μέσσην τινὰ καὶ συμβιβαστικὴν λύσιν. Ἄπειρος εἶναι, λέγει, ὁ κόσμος, καθ' ὅσον ὁ ἔσχατος αὐτοῦ κύκλος, τὸ ἔμπυρεῖον, ἐκτείνεται ἐπ' ἄπειρον· πεπερασμένος δὲ πάλιν εἶναι, καθ' ὅσον περιορίζεται πρὸς τὰ ἄνω μὲν ὑπὸ τοῦ

ἀλλ' ὡς ἀπλᾶ γενικαὶ ιδιότητες, χρησιμεύουσαι ὡς βάσεις πάντων τῶν ἐπὶ μέρους φυσικῶν ὄντων. Ἀντιμαχόμενος δὲ ὁ Πατρίκιος πρὸς τὴν περὶ στοιχείων ἀριστοτελικὴν ἐκδοχὴν γνωματεύει ὅτι τὰ στοιχεῖα δὲν εἶναι ἀπλᾶ καὶ ὅτι δὲν ὑπάρχουσιν ὅλως ἀπλᾶ σώματα· διότι οὐδὲν ὑπάρχει, πλὴν τοῦ θεοῦ, ἀπλοῦν, ἡκιστα δὲ πάντων τὸ σωματικόν. Ἡδύνατο νὰ ἐκληφθῆ ὡς ἀπλοῦν σῶμα μόνον ὁ χῶρος· πλὴν καὶ οὗτος δὲν εἶναι ἀπλοῦς, ἀφοῦ ὑπάρχει πεπληρωμένος φωτός, θερμότητος καὶ ὑγρότητος. (Αὐτ. 152, α).

1. Ὁ ἀρχαῖος οὗτος ὅρος «ἔμπυρεῖον» ἐχρησιμοποιήθη ἐν τῷ μέσῳ αἰῶνι ὑπὸ Θωμᾶ τοῦ Ἀκυνάτου (Summ. theol. 1, qu. 61 ἐξ.) καὶ ἐπανελήφθη ὕστερον ὑπὸ τοῦ Δάντου. (Parad. 30 ἐξ.).

2. Ὅτι ἡ γῆ δὲν εἶναι ὑγρά, εἶναι ἀπλῶς φαινόμενον· δύναται δὲ πᾶν γῆϊνον νὰ καταστῆ διὰ τῆς θερμότητος ὑγρόν, νὰ ἐπανέλθῃ δηλονότι εἰς τὴν ἀρχέγονον αὐτοῦ κατάστασιν. (Αὐτ. 80 ἐξ. 149, d ἐξ. 152, d).

3. Αὐτ. 17, 103 ἐξ.

4. Πάντα τὰ μέρη ἑκάστου ἀστέρος τείνουσι πρὸς τὸ αὐτὸ κέντρον (ἀμυδρὰ προαίσθησις τοῦ νόμου τῆς βαρύτητος).

5. Αὐτ. 94, β. 15, 98 ἐξ.

ἐμπυρείου πρὸς τὰ κάτω δὲ ὑπὸ τοῦ αἰθερίου οὐρανοῦ. Ἐν ἄλλοις λόγοις ὁ κόσμος εἶναι πεπερασμένος, καθ' ὅσον λαμβάνεται ἐν στενοτέρᾳ ἐννοίᾳ μόνον ὡς σωματικός, ἀπειρος δέ, καθ' ὅσον θεωρεῖται ὡς τὸ σύμπαν ¹.

Ἀπὸ τοῦ ἐμπυρείου κατέρχεται τὸ φῶς καὶ ἡ θερμότης εἰς τὴν κατωτέραν χώραν· περιέχει δὲ τὸ φῶς, ὡς ζωογόνος καὶ μορφωτικὴ ἀρχή, τὰ σπέρματα πάντων τῶν πραγμάτων. Ὡστε τὰ σπέρματα πάντων κατέρχονται ἐκ τοῦ φωτός τοῦ ἐμπυρείου εἰς τοὺς ἀστέρας, ἀπὸ δὲ τούτων εἰς τὸν ἥλιον καὶ τὴν σελήνην καὶ ἐντεῦθεν τέλος εἰς τὴν γῆν ². Ὡς συνάφεια καὶ δεσμός, ὡς μέσον τι μεταξύ τοῦ σωματικοῦ καὶ τοῦ πνευματικοῦ κόσμου ³ χρησιμεύει ἐνθεν μὲν τὸ φῶς ἐνθεν δὲ ἡ τοῦ κόσμου ψυχὴ, ἥτις εἶναι ἐννους καὶ αὐτοκίνητος, διήκει διὰ πάντων ⁴ καὶ ἔχει ὡς μέρη τὰς ψυχὰς τῶν ἀνθρώπων ἐκάστας ⁵. Αἱ ἐπὶ μέρους ψυχαὶ ἴστανται μέσαι μεταξύ τῶν καθαρῶν πνευμάτων καὶ τῶν σωμάτων· πρὸς μὲν τὰ ἄνω μετέχουσι τοῦ νοῦ, πρὸς δὲ τὰ κάτω καθορίζουσι

¹. Αὐτ. 8, 82, ο ἐξ. Φαίνεται δ' ὅμως ὅτι ἀπέκλινεν ὁ φιλόσοφος εἰς τὴν ἐννοιαν τοῦ κόσμου ὡς ἀπείρου, διότι οὐ μόνον ἐθεώρει τὸν χῶρον ὡς ἀπειρον καὶ τὰς ἐν αὐτῷ ποιότητας ὡς ἀπείρους ἀλλὰ καὶ διότι παρατήρει ὅτι ὀσημέραι νέοι ἀστέρες ἀνακαλύπτονται.

². Pancosm. 21, 114 ἐξ. Panaug. 194, ο ἐξ.

³. Ἐπάλληλος ἐπενέργεια τοῦ σωματικοῦ καὶ τοῦ ἀσωμάτου (πνευματικοῦ) κόσμου εἶναι ἀδιανόητος. Ἄμεσος λοιπὸν ἐπικοινωνία αὐτῶν ἀποκλείεται· μόνον δ' ἔμμεσος κοινωνία εἶναι δυνατὴ καὶ τελεῖται διὰ τοῦ φωτός καὶ τῆς ψυχῆς τοῦ κόσμου, ἅτινα εἶναι διάμεσα μεταξύ ἐκείνων. Panaug. 1, β. ἐξ. 2, α 51, δ 59, ο ἐξ.

⁴. Ὡς ὁ Τελέσιος οὕτω καὶ ὁ Πατρίκιος προσνέμει ψυχὴν εἰς πάντα μηδὲ τῆς λεγομένης νεκρᾶς ὕλης ἐξαιρουμένης. Πάντα τὰ σωματικὰ ἐνεργοῦσι διὰ τῆς ψυχῆς. Ψυχὴν καὶ νοῦν ἔχουσι καὶ τὰ θεωρούμενα ὡς ἄλογα ζῶα, ἅτινα ὅμως διανοοῦνται καὶ συλλογίζονται καὶ ὑπολείπονται τοῦ ἀνθρώπου μόνον διὰ τὴν ἔλλειψιν ἐνάρθρου λόγου. (Panaug. 56, α. 57, δ ἐξ.

⁵. Ἐκάστη ψυχὴ εἶναι μέρος τῆς τοῦ κόσμου ψυχῆς καὶ κατ' ἀκολουθίαν μετέχει τοῦ νοῦ αὐτῆς. (Panaug. 57, α ἐξ.). Ἡ συνήθης διάκρισις τῶν ψυχῶν εἰς ἐλλόγους καὶ ἀλόγους εἶναι ἀνυπόστατος, διότι ψυχὴ πάντῃ ἀμοιρος νοῦ δὲν ὑπάρχει, ἀφοῦ προέρχεται ἐκ τοῦ ἀρχηγόνου νοῦ. (Panpsych. 5, 57, α. ἐξ.).

τῶν σωμάτων τὰς φύσεις, δι' ὧν ἐκεῖνα μορφοῦνται καὶ συνέχονται ¹. Κατ' ἀναλογίαν δὲ τῆς τοῦ κόσμου ψυχῆς εἶναι καὶ αὐταὶ ἀσώματοι ἅμα καὶ σωματικαὶ καὶ ἔχουσιν ἐκάστη πρὸς τὸ οἰκεῖον σῶμα, ἐν ᾧ εἶναι ἐγκεκλεισμένοι, ὡς ἡ ψυχὴ τοῦ κόσμου πρὸς τὸν κόσμον ². Ἐκάστη ψυχὴ ἔχει νοῦν καὶ θὰ ἦτο ἀπρεπὲς νὰ δεσπόζηται ὑπὸ τοῦ σώματος, ὅπερ αὐτὴ παρήγαγεν ὡς ἐνδιαίτημα ³. Ἀνυψοῦται διὰ τῆς γνώσεως, ἣτις τελεῖται τὸ μὲν διὰ τῶν αἰσθήσεων τὸ δὲ κατ' ἐξοχὴν διὰ τοῦ νοῦ. Ἐκεῖναι, μάλιστα δὲ ἡ ὄρασις, χρησιμεύουσιν ὡς ἀφετηρία τῆς ἐρεῦνης, οὗτος δὲ εἶναι ἡ πηγὴ τῆς γνώσεως ⁴. Ἡ φιλοσοφία ὀφείλει νὰ ὀρμᾶται ἀπὸ τοῦ αἰσθητοῦ φωτός ὡς τοῦ πρώτου τῶν γνωρίμων πραγμάτων καὶ ἀπὸ τούτου νὰ ἀνάγηται εἰς τὸ ἀρχέγονον φῶς, τὴν πηγὴν παντός φωτός, ἵνα ἐξ ἐκείνου παράγῃ πάντα καὶ ἔπειτα ἐπανέρχεται πάλιν ἀπὸ τούτων εἰς ἐκεῖνο ⁵.

4. Ἐπισκόπησις. Ἀνασκοποῦντες τὰ εἰρημένα παρατηροῦμεν ὅτι ἡ φιλοσοφία τοῦ Πατρικίου εἶναι κατὰ βάθος πλατωνική, μᾶλλον δὲ καὶ ἀκριβέστερον εἰπεῖν νεοπλατωνική. Ὀρμᾶται ἀπὸ τῆς γνώμης ὅτι τοῦ πλήθους προηγεῖται τὸ ἓν, ὅτι ἄρα πρέπει νὰ ὑπάρχῃ τὸ πρῶτον ἓν, ὅπερ ὡς βᾶσις καὶ φορεὺς τοῦ πλήθους τῶν κατηγορημάτων ὑπ' οὐδενὸς ἐξ αὐτῶν εἶναι δυνατόν νὰ χαρακτηρισθῇ, εἰ καὶ συνάπτει ταῦτα ἄνευ διαφορᾶς. Ἴνα πάντα κατανεῖμῃ, ἐπάναγκες νὰ ἐμπεριέχῃ πάντα, ἀλλ' ἅμα νὰ μὴ εἶναι μηδὲν ἐξ αὐτῶν. Ἡ πρώτη ἀρχή, τὸ ἀρχέγονον ἓν, περιλαμβάνει ἐν ἑαυτῷ πάντα, διότι οὕτω μόνον ἦτο δυνατόν νὰ προέλθωσιν ἐξ ἐκείνου. Τοῦτο τὸ ἓν καὶ πᾶν (unomnīa) εἶναι ὁ θεός, ὅστις ὡς

1. Αἱ ψυχαὶ εἶναι ἡ εἰκὼν τῶν καθαρῶν πνευμάτων, ὅπως πάλιν τὰ σώματα εἶναι ἡ εἰκὼν τῶν ψυχῶν. (Panarch. 11, 23, d). Ἐκάστη ψυχὴ ἀπεργάζεται μετ' ἀρρήτου τέχνης τὸ οἰκεῖον σῶμα ὡς ἐνδιαίτημα. (Panaug. 58, c).

2. Panpsych. 2, 51, d. ἐξ. 5, 57, a ἐξ.

3. Panaug. 58, c.

4. Αὐτ. 1, 121, α.

5. Αὐτ. 1, a ἐξ.